

Tomasz BANACH*

 <https://orcid.org/0000-0003-4347-9114>

JULIUSZ CEZAR – TYRAN CZY NADZIEJA RZECZPOSPOLITEJ? ANALIZA MOWY PRO MARCELLO MARKA TULLIUSZA CYCERONA

Abstrakt

Przedmiot badań: W artykule dokonano analizy mowy *Pro Marcello* Cicerona w ścisłym związku z problemem politycznym, którego mowa dotyczyła. Komparatystyczne zestawienie mowy z poglądami zaprezentowanymi w dialogu *De re publica* dowodzi, że cycerońska retoryka odpowiada w tym wypadku wcześniej zaprezentowanej filozofii politycznej. Jednocześnie potwierdza także niezmienny antytyraniczny wymiar wystąpień Cicerona, dla którego wolność rzymskiej wspólnoty politycznej od tyranii i jej odmian jest wartością nadrzędną.

Cel badawczy: Analiza mowy *Pro Marcello* oraz wskazanie jej antytyranicznego wymiaru.

Metoda badawcza: W artykule wykorzystano metodę historyczno-prawną oraz metodę porównawczą.

Wyniki: Mowa *Pro Marcello* jest w istocie republikańskim komunikatem kierowanym do zwycięskiego wodza, który w przekonaniu Cicerona, kierując się dobrem wspólnym – *rei publicae causa*, winien podążać drogą prowadzącą do „najlepszego ustroju” (*optimus status rei publicae*). Ciceron w *Pro Marcello* stawia Cezara w miejscu, które przypisywał Scypionowi w *De re publica*, jako politykowi (*rector rei publicae*), któremu „przyjdzie zostać dyktatorem i uporządkować sprawę rzeczpospolitej”.

Słowa kluczowe: *rector rei publicae*, tyrania, dyktatura, *optimus status rei publicae*.

1. Wstęp

Pięć lat po opublikowaniu *De re publica*, we wrześniu 46 r., a więc po rozstrzygnięciu, jakie zapadło pod Pharsalos i zwycięstwie Cezara, Ciceron po siedmiu latach milczenia zabiera głos i wygłasza w senacie mowę *Pro Marcello*. W literaturze niemal od zawsze toczony jest spór związany z interpretacją tej

* Dr, Collegium Intermarium w Warszawie; komornik sądowy; e-mail: poborca6@poczta.onet.pl

mowy¹. Część badaczy bagatelizuje jej znaczenie, wskazując na jej nieprecyzyjny i ogólnikowy raczej charakter², inni wskazują na zawarte w mowie „pochlebstwa” i koniunkturalizm³, z kolei inni widzą w niej ukrytą treść (*oratio figurata*) z zawołaną groźbą skierowaną do tyrana⁴. W literaturze pojawiają się także głosy bardziej wyważone, wskazujące, że mowa nie jest jedynie pochwałą Cezara, ale także próbą nakłonienia go do zajęcia bardziej republikańskiego stanowiska⁵. W niniejszych rozważaniach odwołam się do tego nurtu współczesnych

¹ Proces i historię interpretacji mowy prezentuje **J. Dugan**, *Cicero and Politics of Ambiguity: Interpreting the Pro Marcello*, w: **C. Steel, H. van der Blom** (red.), *Community and Communication. Oratory and Politics in Republican Rome*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 211.

² Tak na przykład **T.M. Mitchell**, *Cicero. The Senior Statesman*, Yale University Press, New Haven, London 1991, s. 278.

³ Zob. **E. Rykaczewski**, *Wstęp do podziękowania Cezarowi za przywołanie Marka Marcella*, w: *Mowy Marka Tulliusza Cyncerona* (przeł. E. Rykaczewski), t. III, Paryż 1871, s. 288 („przesadzane pochwały łaskawości Cezara na pochlebstwo zarywające”), czy **G. Walter**, *Cezar*, PIW, Warszawa 2006, s. 490 (który w kontekście obrony Pompejańczyków określa Cyncerona jako „naganiacza stronników”). Jon Hall mowę Cyncerona i samą pochwałę Cezara widzi w kategoriach zmagania się Cyncerona z nowymi realiami polityki z udziałem dyktatora, wskazując, że „można dopatrywać się tu budowania podstaw pod nowy system władzy, gdzie panegiryk będzie odgrywał ważną rolę”, **J. Hall**, *Serving the Times: Cicero and Caesar the Dictator*, w: **W.J. Dominik, J. Garthwaite, P.A. Roche** (red.), *Writing Politics in Imperial Rome*, Brill, Leiden, Boston 2009, s. 107. Ostatnio podobnie Francesca Benvenuti, która zestawiając mowy *Pro Marcello* z *Post reditum in senatu*, wskazuje, że w nowej rzeczywistości politycznej po zwycięstwie Cezara w *Pro Marcello* występują „metody i strategie retoryczne rozpowszechnione w epoce cesarskiej”, **F. Benvenuti**, *Cicerone panegirista. Punti di (dis)somiglianza tra la „Post reditum in senatu” e la „Pro Marcello”*, Griseldaonline 2021/20/1, s. 121.

⁴ **R.R. Dyer**, *Rhetoric and Intention in Cicero's Pro Marcello*, *The Journal of Roman Studies* 1990/80, s. 17–30. Polemikę z poglądami Dyer'a przeprowadził **M. Winterbottom**, *Believing in Pro Marcello*, w: **J.F. Miller, C. Damon, K.S. Myers** (red.), *Beiträge zur Altertumskunde*, München Leipzig 2002, s. 24–38, a także **A. Lintott**, *Cicero as Evidence: A Historian's Companion*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 316–317. Niektórzy badacze, wychodząc z założenia, że mowa redagowana była później, kiedy Cynceron wiedział już o spisku na życie Cezara, doszukują się w mowie uzasadnienia fragmentów odnoszących się do zdrady i spisku (*insidiarium consensio*, *Mar. 23*) – tak na przykład: **L. Canfora**, *Julius Caesar. The People's Dictator*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007, s. 263–264.

⁵ Na szczerze wyrazy wdzięczności, ale i akcenty krytyczne w mowie zwraca uwagę **K. Kumaniecki**, *Cynceron i jego współcześni*, Czytelnik, Warszawa 1989, s. 431–432. Podobnie **E. Rawson**, *Cicero. A Portrait*, Allen Lane, London 1975, s. 218–219, a także **H.C. Gotoff**, *Cicero's Caesarian Orations*, w: **J.M. May** (red.), *Brill's Companion to Cicero*, Leiden 2002, s. 223. Próbę zestawienia mowy *Pro Marcello* z *De re publica* podjęła Kathryn Tempest, koncentrując się jednak przede wszystkim na dyskutowanym w literaturze problemie „szczerości” (*sincerity*) w mowie Cyncerona i zastosowanych przez Arpinatę narzędziach retorycznych w celu uzyskania pożądanego efektu – przekonania Cezara, zob. **K. Tempest**,

badań nad mowami Cicerona, gdzie analiza danej mowy przeprowadzana jest w ścisłym związku z konkretnym problemem politycznym⁶. Komparatystyczne zestawienie mowy *Pro Marcello* z *De re publica* w mojej ocenie pozwala z kolei dowieść tezy, że cycerońska retoryka odpowiada w tym wypadku zaprezentowanej wcześniej filozofii politycznej, co świadczy tak o jedności teorii i praktyki, jak i swoistej konsekwencji Cicerona – filozofa i Cicerona – mówcy⁷. Tym samym potwierdza także niezmienny antytyraniczny wymiar wystąpień Cicerona, dla którego wolność rzymskiej wspólnoty politycznej od tyranii i jej odmian jest wartością nadrzędną. Stanowiąca istotę jego refleksji filozoficzno-politycznej – *utilitas rei publicae* sprawia, że Ciceron nie ogranicza się do prezentacji teorii, ale będąc doświadczonym politykiem i mając na względzie postulowaną w *De re publica* aktywną *virtus*⁸, stara się wcielić teorię w życie⁹,

An Ethos of Sincerity: Echoes of the “The Republic” in Cicero’s “Pro Marcello”, Greece & Rome 2013/60/2, s. 262–280.

⁶ Zob. **M. Leff**, *Cicero’s “Pro Murena” and the Strong Case for Rhetoric*, Rhetoric and Public Affairs 1998/1/1, s. 66.

⁷ Walter Niegorski, kwestionując wskazywaną często w literaturze sprzeczność pomiędzy Ciceronem – filozofem i Ciceronem – mówcą („dwóch Ciceronów”), wskazuje na *utilitas*, która tę sprzeczność eliminuje. *Utilitas* jako zakorzeniona w ludzkiej naturze determinuje prymat aktywności publicznej mówcy, zaś uwielbienie, jakim darzył filozofię Ciceron, nie stoi w sprzeczności z tą aktywnością, ale ją wspomaga (znaczenie, jakie Ciceron nadaje filozofii w procesie formacji idealnego mówcy – *perfectus orator*), **W. Niegorski**, *Cicero’s Paradoxes and His Idea of Utility*, Political Theory 1984/12/4, s. 572–573.

⁸ A więc *virtus*, którą „trzeba praktykować” (*Rep.* I, 1). W *De officiis*: „cała wartość cnoty polega na działaniu”; (*virtutis laus omnis in actione posita est*, *Off.* I, 19). Thomas N. Mitchell zwraca uwagę, że Ciceron pojęcia *virtus* używał „na sposób rzymski”, gdzie *virtus* swój najpełniejszy wyraz znajduje w aktywności politycznej, zob. **T.N. Mitchell**, *Cicero. The Senior Statesman*, Yale University Press, New Haven, London 1991, s. 15. O *virtus* i cnotach, jakie winien posiadać *rector rei publicae*, zob. **J.G.F. Powell**, *Cicero’s De Re Publica and the Virtues of the Statesman*, w: **W. Niegorski** (red.), *Cicero’s Practical Philosophy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 2012, s. 14.

⁹ Jak wskazuje Rex Stem, sprawujący najwyższy urząd w Rzymie Ciceron, „będąc jedną z najważniejszych postaci politycznych ostatniego pokolenia Rzymskiej Republiki”, w przeciwieństwie do Platona czy Arystotelesa, którzy w polityce Aten nie odegrali znaczącej roli, mógł zaprezentować klasycznie rozumianą *virtus* w aktywności publicznej, zob. **R. Stem**, *Cicero as Orator and Philosopher: The Value of the Pro Murena for Ciceronian Political Thought*, The Review of Politics 2006/68, s. 208. Z kolei Raphael Woolf zwraca uwagę na m.in. na „rzymski charakter” twórczości Arpinaty, przejawiający się w swoistej interakcji teorii, historii i politycznej praktyki, zob. **R. Wolf**, *Cicero. The Philosophy of a Roman Sceptic*, Routledge, London, New York 2015, s. 94.

czego wyrazem jest mowa *Pro Marcello*¹⁰. Mowa ta tylko *de nomine* jest poświęcona Markowi Marcellusowi¹¹, w istocie bowiem stanowi rodzaj republikańskiego komunikatu, skierowanego do zwycięskiego wodza, który w przekonaniu Cyncerona, kierując się dobrem wspólnym – *rei publicae causa*, winien podążyć drogą prowadzącą do „najlepszego ustroju” (*optimus status rei publicae*). W tym kontekście warto zauważyć, że sam czas wygłaszania mowy był z wielu względów przełomowy. Koniec wojny domowej, a więc „czasu burzy”, wiąże się bowiem nie tylko z wyłonieniem zwycięskiego wodza i zakończeniem destrukcyjnych sporów, ale także z nową perspektywą polityczną i możliwością budowania nowej jakości w warunkach pokojowych. Cynceron jako wytrawny polityk, mając świadomość powagi chwili i alternatywnej perspektywy: ustrój mieszany – tyrania, wygłasza mowę, w której wskazuje, iż wybór, którego dokona Cezar, będzie miał decydujące znaczenie tak dla Cezara, jak i dla Rzeczypospolitej. Cynceron w swej mowie nie prezentuje szczegółowo nakreślonego w *De re publica* programu „restauracji Rzeczypospolitej”, był on bowiem w kołach arystokracji rzymskiej¹², a więc i Cezarowi¹³, dobrze znany. Stąd Arpinata ogranicza się jedynie do kilku aspektów wspomnianego programu, które w kontekście pierwszorzędnego celu mowy, a więc zapobieżeniu tyranii, mają jednak kapitalne znaczenie.

2. *De optimo statu civitatis*

Przystępując do wspomnianej komparatystycznej analizy, należy zauważyć, że Cynceron świadomie nadaje *De re publica* dwudzielną strukturę – *de optimo statu civitatis* i *de optimo cive* (*Fam.* 3, 5, 1). W pierwszej części znajdują się

¹⁰ Michael Leff zwraca uwagę, że mowy Cyncerona są z reguły analizowane przez badaczy przez pryzmat teorii (według zasad i wskazań zawartych w antycznych podręcznikach retoryki) – jak pisze: taka metoda koncentrująca się na formie, pozwala wprawdzie wskazać na precyzję i erudycję mówcy, ale odbywa się to kosztem ukazania praktycznych aspektów *ars oratoria*, **M. Leff**, *Cicero's "Pro Murena" and the Strong Case for Rhetoric...*, s. 65.

¹¹ William Y. Fausset wskazuje, że mowa nie jest mową obrończą, ale ma raczej charakter panegiryczny, a sam Cynceron mógłby ją zatytułować *de M. Marcello restituto gratiae C. Caesari acta*. W liście do Serwiusza Sulpicjusza Cynceron na temat mowy pisał „*pluribus verbis egi Caesari gratias*” (*Fam.* IV, 4), zob. **W.Y. Fausset**, *Introduction and Notes*, w: **Cicero**, *Orationes Caesariane*, Clarendon Press, Oxford 1906, s. 10.

¹² *Tui politici libri omnibus vigent*, *Fam.* 8,1,4.

¹³ Cezar znał twórczość Cyncerona, o czym mogą świadczyć jego dzieła polemiczne *De analogia* (dedykowana Cynceronowi – autorowi *De oratore*) czy później *Antykatonij* (jako odpowiedź na *Pochwałę Katona* Cyncerona).

rozważania o ustroju mieszanym, w drugiej – o polityku (politykach) Rzeczypospolitej (*rector/rectores rei publicae*). Zatem rozważania o najlepszym ustroju w części pierwszej mają stanowić drogowskaz, ale i zadanie dla polityka zaprezentowanego w części drugiej dialogu. Wskazana dychozomia zostanie wykorzystana w analizie mowy *Pro Marcello* – adresat mowy Cezar jawi się tu bowiem jako ewentualny *rector rei publicae*, a tym samym jej potencjalny *restaurator*.

Głównym celem, jaki Cynceron stawia uczestnikom dialogu *De re publica*, jest odpowiedź na pytanie: jak przywrócić jedność w rozdartej politycznie *res publica*¹⁴. Postulowane przez Cyncerona jedność i porozumienie (*concordia*) nie mogą być jednak osiągnięte w ustroju tyranicznym. Dlatego Arpinata jasno wskazuje, że Rzeczypospolita może istnieć jedynie w ustroju gwarantującym wolność – wolność od dezintegrującej wspólnotę polityczną tyranii. Wykorzystując podział o greckim rodowdziej na ustroje prawidłowe i zdegenerowane, Cynceron rozróżnia *de facto* ustroje wolne i tyraniczne. Tyraniczne ustroje pozbawiają obywateli wolności, stąd sama wolność (od *dominatio* jednostki, koterii czy motłochu) stanowi naczelne kryterium podziału form ustrojowych na prawidłowe i zdegenerowane¹⁵. Zatem odwołując się do słynnej definicji (*res publica est res populi, Rep. I. 39*), zasadnym jest wniosek, że *res publica* może istnieć, jedynie posiadając jeden z trzech ustrojów prawidłowych (królestwo, rządy elit, rządy ludu) bądź czwarty, mieszany (*mixtum genus*). W ustroju zdegenerowanym *res publica* nie może istnieć (*populi res non erat, Rep. III, 44*) – „gdzie jest tyran [...] tam nie ma Rzeczypospolitej” (*ubi tyrannus est [...] nullam esse rem publicam, Rep. III, 43*)¹⁶.

Dialog *De re publica* Cynceron pisał w latach 54–51, a więc w okresie politycznej destabilizacji, związanej z rywalizacją Pompejusza i Cezara. Lokując akcję dialogu w roku 129, a więc po wystąpieniu Tyberiusza Grakcha prowadzącego do „podziału Rzymian na dwa stronnictwa” (*Rep. I, 31*), Cynceron nie opowiada się za żadną z walczących stron, ale wskazuje raczej *exemplum*

¹⁴ Zob. C. Asmis, *A New Kind of Model: Cicero's Roman Constitution in De Republica*, *The American Journal of Philology* 2005/126/3, s. 385, 400. Temu celowi służyć ma symbolika dwóch słońc – „dlaczego w państwie istnieją dwa senaty i niemal dwa społeczeństwa”, *Cic. Rep. I, 31*.

¹⁵ Kryterium wskazujące na dzierżyciela władzy (jeden, nieliczni, wielu, *Cic., Rep. I, 42*) odnosi się jedynie do ustrojów prawidłowych, pozostałe trzy zdegenerowane są tyraniczne i oparte na *dominatio* (tyrana, koterii czy motłochu) i jak się wydaje, dla Cyncerona kryterium podziału ustrojów na prawidłowe i zdegenerowane stanowi w istocie wolność (od *dominatio*).

¹⁶ Zob. T. Banach, *Polityczno-prawne aspekty pojęcia res publica w republikańskim Rzymie*, *Pro Fide Rege et Lege* 2020/84, s. 170.

z przeszłości, które pełniąc funkcję moralizatorsko-dydaktyczną ma nie tylko uświadomić współczesnym skalę zagrożenia, ale także – już w wymiarze *stricte* politycznym – zapobiec wojnie domowej i będącej jej następstwem ewentualnej tyranii.

Odnosząc się do pierwszej części dialogu, a więc *de optimo statu civitatis*, należałoby w pierwszej kolejności odpowiedzieć na pytanie: czy w mowie *Pro Marcello* Cynceron również postuluje „najlepszy” ustrój rzeczpospolitej (*mixtum genus*), czy może inny z ustrojów prawidłowych wyróżnionych w *De re publica*. Biorąc pod uwagę *summa potestas* (*Mar.* 1)¹⁷ głównego adresata mowy¹⁸, można pokusić się o stwierdzenie, że w istocie Arpinata, przy ówczesnych politycznych uwarunkowaniach, zaaprobował ustrój królewski¹⁹. Pogląd ten należy jednak odrzucić z co najmniej dwóch powodów – po pierwsze: ze względu na kontekst, w jakim w mowie pojawia się pojęcie *res publica*, po drugie: ze względu na ograniczenie czasowe, jakie Cynceron nadaje aktywności Cezara w dziele „urządzenia rzeczpospolitej”.

Pojęcie rzeczpospolitej w mowie pojawia się zawsze w kontekście przeszłości, a więc bytu politycznego już ukształtowanego (także ustrojowo). Wyrażenia takie jak: „M. Marcellus rzeczpospolitej został oddany” (*Mar.* 2) czy „rzeczpospolita, która powinna być nieśmiertelna” (*Mar.* 22), „nieszczęśliwy los rzeczpospolitej” (*Mar.* 13) jasno na to wskazują. Ponadto w mowie akcentowana jest rola senatu, który poprzez wyrażenia takie jak „przywróciłeś Marcella senatowi i rzeczpospolitej” zyskuje na znaczeniu. Podobny zabieg Cynceron stosuje w odniesieniu do obywateli – „zbawienie wszystkich obywateli i całej rzeczpospolitej” (*Mar.* 25). Zatem występują tu łącznie trzy wyróżnione w *De re publica* elementy ustroju mieszanego – senat ze swą *auctoritas*, lud ze swą *libertas* i magistratura ze swą *potestas*. Rzeczpospolita winna być „urządzana”, tak by wykluczyć ustrój tyraniczny. Jeśli chodzi o samo „urządzenie rzeczpospolitej”, to na 46 r., a więc na czas wygłaszania mowy, przypada kulminacyjny

¹⁷ W 46 r. Cezar to konsul (III), dyktator (to trzecia z rzędu dyktatura Cezara przyznana mu na okres 10 lat w 46 r., czwarta w 44 r. dożywotnia), *imperator*, *princeps Senatus*, *pontifex Maximus* (od 63 r.); jako *praefectus moribus* (przyznany na okres 3 lat w 46 r.) posiadał także uprawnienia cenzorskie.

¹⁸ W mowie Cynceron zwraca się również niekiedy do senatorów (np. *Mar.* 2).

¹⁹ Pogląd o promonarchicznych skłonnościach Cyncerona prezentowany jest zresztą przez niektórych badaczy dialogu *De re publica* w związku z interpretacją roli i znaczenia, jakie Cynceron nadaje politykowi rzymskiemu (*rector rei publicae*). Zob. E. Rawson, J.G.E. Zetzel (w komentarzu), T. Stevenson; zob. E. Rawson, *Cicero, a Portrait...*, s. 152; Cicero, *On the Commonwealth and on the Laws...*, s. xix; T. Stevenson, *Readings of Scipio's Dictatorship in Cicero's "De Re Publica"* (6.12), *The Classical Quarterly* 2005/55/1, s. 140.

moment działalności reformatorskiej Cezara, która to działalność – jak wskazuje Klaus Bringmann – była na ogół „zgodna z dezyderatami Cicerona” jako „zorientowana na polityczną stabilizację”²⁰. To właśnie podejmowane przez Cezara działania *ad ordinandum rei publicae statum* (Suet., *Jul.* 40) – „ambitny program reform, realizowany w przerwach między wojnami”²¹, mógł skłonić

²⁰ **K. Bringmann**, *Historia republiki rzymskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010, s. 336. Ciceron nie akceptował jednak stopniowego ograniczania przestrzeni wolności, której istotnym komponentem dla arystokracji rzymskiej była wolność od ingerencji tyraństwa lub klikli (*factio*) w kierowaniu sprawami publicznymi, a w konsekwencji wolność arystokracji do rywalizacji w służbie Rzeczypospolitej poprzez sprawowanie urzędu, legislację czy udział w innych publicznych sprawach, a także przysługi świadczone przyjacielom czy klientom w ramach patronatu. Cezar, jak wskazuje Nathan Rosenstein, narzucał ograniczenia na tak rozumianą wolność, **N. Rosenstein**, *Aristocratic Values*, w: **N. Rosenstein, R. Morstein-Marx** (red.), *A Companion to the Roman Republic*, John Wiley & Sons, Oxford 2006, s. 379. W tym aspekcie Ciceron ograniczenia te dostrzegał już wcześniej (przypisując je także Pompejuszowi), zob. **D. Earl**, *The Moral and Political Tradition of Rome*, Cornell University Press, New York 1967, s. 59. O ograniczaniu wolności słowa (*ut de re publica esset silentium*, *Brut.* 11) w latach 46–44, na które narzekał często Ciceron, zob. **J. Hall**, *Serving the Times: Cicero and Caesar the Dictator*, w: **W.J. Dominik, J. Garthwaite, P.A. Roche** (red.), *Writing Politics in Imperial Rome*, Brill, Leiden, Boston 2009, s. 90.

²¹ **A. Ziolkowski**, *Historia Rzymu*, PTPN, Poznań 2005, s. 353. Skalę działalności reformatorskiej Cezara (w latach 59–45) potwierdza fakt, że obejmowała ona, jak się szacuje na podstawie źródeł epigraficznych i przekazów autorów starożytnych, ok. 26 ustaw odnoszących się do kwestii m.in. administracyjnych, rolnych, karnych, ekonomicznych, prowincjonalnych, municypalnych czy religijnych; tak na przykład *lex Iulia repetundarum* z 59 r., *lex Iulia municipalis*, czy *lex Iulia sumptuaria* z 46 r.; o planach Cezara uporządkowania prawa cywilnego (Suet., *Jul.* 44,2) zob. **P.R. Coleman-Norton**, *Gaius Julius Caesar and Roman Law*, *The Classical Weekly* 1956/50/2, s. 24. Elizabeth Rawson odnośnie do reform podejmowanych przez Cezara wskazuje, że Cezar „nie był społecznym rewolucjonistą i w pewnym stopniu nawet zaprzeczał dawnemu programowi popularów”, **E. Rawson**, *Cicero. A Portrait...*, s. 221; Tom Stevenson z kolei zwraca uwagę, że podział na optymatów i popularów, postrzegany przez badaczy często w kategoriach funkcjonowania współczesnych partii politycznych, wcale nie był tak wyrazisty – linia polityczna Cezara była raczej umiarkowana (szukał stronników zarówno w elicie rządzącej, jak i wśród ludu). Starej arystokracji rzymskiej nie podobały się bardziej osobowość, metody i sukces Cezara niż jakaś jego „spójna filozofia polityczna”, same reformy Cezara zaś „były bardziej tradycyjne, wyważone i ukierunkowane na konkretne nadużycia i problemy, niż widzą to badacze prezentujący pogląd o trwałej promonarchicznej skłonności Cezara i zamiarze tworzenia nowej formy państwa”, **T. Stevenson**, *Julius Caesar and the Transformation of the Roman Republic*, Routledge, London, New York 2015, s. 53, 143. Warto zauważyć, że rok 46, w którym Ciceron wygłaszał mowę, był również naznaczony jedną z reform Cezara – reformą kalendarza. Rok ten „miał 15 miesięcy wraz miesiącem przestępnym” (Suet. *Jul.* 40), liczył 445 dni (Censorinus, *DN XX*, 8). Rok ten za Makrobiuszem określany jest niekiedy jako *ultimus annus confusionis* (*Sat.* I, 14), zob. **D. Feeney**, *Caesar's Calendar:*

Cycon do wygłoszenia mowy i, jak to wynika z korespondencji Cycon²², dostrzeżenia szansy na restaurację Rzeczypospolitej²³. Tak więc fragment mowy Cycon odnoszący się do „ustanowienia sądów, przywrócenia dobrej wiary, ukrócenia swawoli, pomnożenia ludności” (*Mar. 23*) należy interpretować nie jako postulat²⁴, ale raczej jako aprobatę dotychczasowych działań reformatorskich Cezara.

3. *De optimo cive*

Przyjmując założenie, że Cycon w imię pożądanej stabilizacji politycznej w jakiejś mierze akceptował dotychczasową działalność reformatorską Cezara, kwestią najistotniejszą pozostaje *de facto* wspomniane wcześniej *otium* i ograniczenie czasowe jego publicznej misji. Tutaj tkwi klucz do interpretacji mowy – Cycon stawia warunek: jeśli dzieło Cezara ma być trwałe i korzystne dla Rzeczypospolitej, jego dyktatorska władza musi być ograniczona czasowo do momentu wyeliminowania skutków wojny domowej i „ugruntowania

Ancient Time and the Beginnings of History, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2007, s. 196, 281.

²² Tak na przykład w liście do P. Serwiliusza Izauryjskiego: „zdaje mi się, że można mieć nadzieję, że Cezar nasz kolega pomyśli, a może już i teraz o tym myśli, żebyśmy mieli jaką taką Rzeczypospolitą” (*Sperare tamen videor Caesari, collegae nostro, fore curae et esse, ut habeamus aliquam rem publicam, Fam. XIII, 68*).

²³ Charakterystyczny jest fragment listu do Sulpicjusza Rufusa, gdzie Cycon, relacjonując okoliczności związane z wygłoszeniem mowy, pisał, iż „wydawało mu się, że dawna Rzeczypospolita znów powraca do życia” (*Fam. IV, 4*) czy listu do Warrona z kwietnia 46 r.: „Jeśli ktoś chciałby nas wykorzystać, nawet nie jako architektów, ale zwykłych wykonawców w budowie Rzeczypospolitej, powinniśmy na to chętnie przystać” (*Fam. IX, 2, 5*). Plutarch z kolei wskazuje, że od powrotu Cezara z Afryki Cezar nie przestawał Cyconowi „okazywać szacunku i życzliwości” (Plutarch, *Cycon* 39). Ewolucję relacji Cycon – Cezar, która w połowie lat 40. doprowadziła do „swoistej zażyłości i wzajemnego szacunku” prezentuje H.C. Gotoff, *Cicero's Caesarian Speeches. A Stylistic Commentary*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, London 1993, s. xix–xxix. Tom Stevenson zwraca uwagę, że Cycon i Cezar wprawdzie nie byli bliskimi przyjaciółmi i jako politycy rywalizowali, ale były również okresy, kiedy Cycon wyrażał podziw dla osiągnięć Cezara, T. Stevenson, *Julius Caesar and the Transformation of the Roman Republic...*, s. 6.

²⁴ Na co zwraca uwagę K. Tempest, *An Ethos of Sincerity: Echoes of the “The Republica” in Cicero's “Pro Marcello”...*, s. 273–274.

Rzeczypospolitej”²⁵. Na taką właśnie sekwencję (urządzenie Rzeczypospolitej – *otium*) wyraźnie wskazuje Ciceron:

Haec igitur tibi reliqua pars est; hic restat actus; in hoc elaborandum est, ut rem publicam constituas, eaque tu in primis summa tranquillitate et otio perfruire (To pozostaje do uczynienia, o to starać się trzeba, abyś urządził Rzeczypospolitą i ciesząc się ze swego dzieła, resztę życia resztę życia w zupełnej spokojności i odpoczynku spędził, *Mar. 27*).

Zatem warunek ten nie jest warunkiem *ex nunc* – Cezar winien „resztę życia spędzić w zupełnym spokoju i odpoczynku”, ale dopiero po „urządzeniu Rzeczypospolitej” – nie powinien pozostawić Rzeczypospolitej „w stanie, w którym obecnie się znajduje” (*Mar. 26*). Innymi słowy Cezar, aby stać się politykiem „użytecznym dla Rzeczypospolitej”, winien kontynuować dzieło jej naprawy, czyniąc tym samym siebie „nieśmiertelnym” (*Mar. 27*)²⁶. *Otium* oznacza tu wycofanie się z życia publicznego, zatem misja powierzona Cezarowi winna mieć ograniczony czasowo charakter stosownie do republikańskiej kadencyjności magistratur rzymskich.

W *De re publica* Ciceron wprowadza rozróżnienie na „czas pokoju” i na „czas burzy” (*Rep. I, 63*), który to podział determinuje dobór i metodę działania²⁷. Dialog *De re publica* powstał w konkretnym momencie historycznym (rywalizacji Pompejusza i Cezara), kiedy to proces destabilizacji politycznej Rzymu przejawiał się ze zdwojoną siłą i który kwalifikuje się raczej jako „czas burzy”²⁸. Posiadający ogromne doświadczenie polityczne Ciceron był przekonany, że „uporządkowania spraw Rzeczypospolitej” może dokonać tylko obywatel rzymski o „wybitnej indywidualności”²⁹ (*optimus civis, rector rei publicae*)³⁰. *Rector rei publicae* działa w ramach konstytucji, Ciceron pisze: „Nie

²⁵ Mattias Gelzer wskazuje, że w *Pro Marcello* Ciceron określa zadanie Cezara – ma być nowym Sullą, który postrzega swoją dyktaturę jedynie jako środek do celu – restauracji Rzeczypospolitej, **M. Gelzer**, *Caesar: Politician and Statesman*, Blackwell, Oxford 1968, s. 281–282.

²⁶ Por. w *De re publica* rozważania *de animae immortalitate* w *Śnie Scypiona* (*Rep. VI, 13*).

²⁷ Zob. **T. Banach**, *Ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba. O cyklach ustrojowych w De re publica Cicerona*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2021/120, s. 11–13.

²⁸ Ciceron w jednym z listów do brata Kwintusa pisze: „nie mogłem mówić o największych wstrząsach w naszym państwie, gdyż odbywały się one później, niż żyli uczestnicy rozmowy”, **Marek Tulliusz Ciceron**, *Wybór listów* (przeł. G. Pianko), Ossolineum, Wrocław 2004, s. 176.

²⁹ „Gdy nadejdzie burza [...] ratunku szuka się u jednego człowieka” (*Rep. I, 63*); „Ty jeden przesądzisz, czy Rzeczypospolita przetrwa” (*Rep. VI, 12*).

³⁰ Ciceron używa różnych pojęć na określenie takiego polityka – *rector/gubernator/moderator/tutor rei publicae* (Scypion jako „*princeps rei publicae*”, *Rep. I, 34*).

można przeto bez przygotowania lub wtedy, kiedy ci się zechce, nieść pomocy państwu, nawet znajdującemu się w niebezpieczeństwie, jeżeli nie zajmujesz takiego stanowiska, na którym jesteś w stanie to uczynić”³¹ (*Rep.* I, 10). Wydaje się, że w grę wchodziły dwie magistratury: konsula i dyktatora. Dyktaturę, w odniesieniu do czasu, kiedy Ciceron pisał dialog, należy raczej odrzucić. Ciceron, wprowadzając tę wyjątkową, wyłączającą kolegialność i „dającą władzę równą królewskiej” (*Rep.* II, 56), magistraturę ocenia pozytywnie (*Rep.* I, 63)³², lecz nie wskazuje jej jako środka, którym *rector* mógłby się posłużyć w celu wyeliminowania *discordia civium* (*Leg.* III, 9). Fragment ze *Snu Scypiona*, kiedy to Scypion Afrykański Starszy prezentuje przyszłość swego wnuka, który „by przywrócić ład w Rzeczypospolitej”, musi zostać dyktatorem (*dictator rem publicam constituas oportet*, *Rep.* VI, 12), odnosi się do dawnego (nieautokratycznego) modelu tej magistratury³³. Pozostaje zatem konsulat (z kooperacją senatu) sprawowany zapewne na wzór konsulatu autora *De re publica* (63 r.) oraz późniejszego – trzeciego konsulatu Pompejusza (52 r.) *sine collega*, określonego przez Cicerona jako *ille divinus tertius consulatus* (*Att.* 7,1,4)³⁴.

W nowej rzeczywistości politycznej, po wojnie domowej, Ciceron zdaje się akceptować niejako siłą rzeczy dyktaturę Cezara (przyznaną mu przez senat na 10 lat), warunkując swoje poparcie nieautokratycznym i ograniczonym czasowo sprawowaniem tego urzędu. Dlatego Ciceron w *Pro Marcello* stawia Cezara w miejscu Scypiona, któremu „przyjdzie zostać dyktatorem i uporządkować

³¹ Ciceron, *O państwie* (przeł. W. Kornatowski), w: **idem**, *Pisma filozoficzne*, t. 2, tłum. W. Kornatowski, PWN, Warszawa 1960, s. 23. O konieczności posiadania przez takiego polityka *locus standi*, a tym samym działania w ramach konstytucji, zob. **J.G.F. Powell**, *The rector rei publicae of Cicero's De Republica*, *Scripta Classica Israelica* 1994/XIII, s. 25.

³² Dyktaturę Ciceron łączy z zaletami ustroju monarchicznego, zob. **A. Kalyvas**, *The Tyranny of Dictatorship. When the Greek Tyrant Met the Roman Dictator*, *Political Theory* 2007/35/4, s. 418.

³³ Wydaje się, że w przekonaniu Cicerona dyktatura w jej nowym wydaniu (*novum genus dictationis imperii* poczynając od Sulli) mogłaby mieć charakter autokratyczny i wiązałyby się z rozwiązaniami siłowymi, a więc wojną domową, której należało uniknąć. *Rector rei publicae* ma być „przeciwieństwem Tarkwiniusza” (*Rep.* II, 51), a więc musi być pozbawiony „cech tyranii”. Jan Rudnicki wskazuje, że dawni dyktatorzy przywracali w Republice zgodę stanów za pomocą kompromisowych reform, a sama dyktatura „o ile sprawdzała się w społecznych i politycznych warunkach starej Republiki, o tyle u jej kresu stanowiła jedynie wygodną formę rządów dla każdego tyrańcy”, **J. Rudnicki**, *Instytucja dyktatury w Republice Rzymskiej*, CP-H 2011/LXIII/1, s. 36.

³⁴ Co oczywiście nie wyklucza dobrych przykładów (*exempla*) z przeszłości, a więc przede wszystkim uczestnika dialogu – Scypiona.

sprawy Rzeczypospolitej”³⁵, o ile Scypion „uniknie zbrodniczych napaści swoich krewnych” (*Rep.* VI, 12). Należy jednak podkreślić, jak wskazałem wcześniej, że dyktaturę Ciceron ocenia pozytywnie, jeśli nie jest ona sprawowana na sposób autokratyczny, a więc musi być pozbawiona cech tyranii i ograniczona czasowo. Taki też „nieautokratyczny” model dyktatury Cezara Ciceron jesienią 46 r. jest gotów zaakceptować. Akcentowana w mowie *clementia* Cezara, która dla Katona Młodszego była „gorsza od śmierci”³⁶, nie musi jednak być traktowana jako cecha jedynowładcy-tyrana³⁷ i nawet jeśli stanowiła element „polityki amnestyjnej” dyktatora, to Ciceron tę łagodność Cezara świadomie utwierdzał³⁸. *Clementia* Cezara rozumiana tu jako stała „skłonność” (*inclinatio animi*)³⁹ mogła w przekonaniu Cicerona posłużyć, po będącej skutkiem *error communis*⁴⁰ nieszczęsnej wojnie domowej (*fatale bellum*, *Mar.* 31), do budowania społecznego konsensusu⁴¹. Dezintegrację, spory (*magna dissensio*, *Mar.* 29) i różnice zdań (*diversae voluntates civium*, *Mar.* 30) należy zastąpić zgodą i porozumieniem, tak „by wszyscy życzyli sobie jednego” (*ut omnes unum velint*, *Mar.* 32). *Concordia* wymaga

³⁵ *Rep.* VI, 12. Fragment odnoszący się do dyktatury ze Snu Scypiona w pełni odpowiada treści zawartej w drugiej części *Pro Marcello* – „Państwo, senat, rzesza szlachetnych współobywateli, sprzymierzeńcy i Latynowie zwrócą się do ciebie, ty jeden przesądzisz czy Rzeczypospolita przetrwa”.

³⁶ Cass. Dio XLIII, 10. Seneka definiował *clementia* m.in. jako *lenitas superioris adversus interiorem* („pobłażliwość wyższego względem niższego”), Seneka, *De Clementia* II, 3.

³⁷ „*Clementia* nie wynika z obowiązku, ale z wyboru ją okazującego, z jego kaprysu. To wola pana, a nie cnota arystokraty”, R. Syme, *Tacitus*, vol. 1, Oxford University Press, Oxford 1958, s. 414; „to cecha właściwa dla króla (*rex*), dla którego w wolnej Rzeczypospolitej miejsca nie było”, D. Earl, *The Moral and Political Tradition of Rome...*, s. 60; M. Crawford, *Rzym w okresie republiki*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2004, s. 195. Inaczej David Konstan, który dowodząc, że *clementia* Cezara wcale nie musi być traktowana jako cecha tyrana, zwraca m.in. uwagę na fakt, że w wypowiedziach Cicerona i Cezara *clementia* jest rozumiana raczej jako pozytywna cecha, zob. D. Konstan, *Clemency as a Virtue*, *Classical Philology* 2005/100/4, s. 344.

³⁸ K. Kumaniecki, *Proces Ligariusza*, *Przegląd Historyczny* 1966/57/3, s. 343.

³⁹ Seneka, *De Clementia* II, 3. W jednym z listów Ciceron pisze o *mitis clemensque natura* Cezara („Cezar z przyrodzenia jest łaskawy i skłonny do przebaczenia”, *Fam.* VI, 6). Także Salustiusz zwraca uwagę na cechy charakteru Cezara, takie jak *mansuetudo*, *miser cordia* czy *ignoscentia* (*Cat.* 54).

⁴⁰ Cic. *Pro rege Deiotaro*, 10.

⁴¹ Cezar (który w przeszłości sam był jedną z ofiar proskrypcji Sulli, zob. R.T. Ridley, *The Dictator's Mistake; Caesar's Escape from Sulla*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2nd Qtr. 2000/49/2, s. 222) świadomie nie stosował politycznych represji na wzór Sulli, co podkreślał w słynnym liście do Cicerona (*praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec novu sit ratio vincendi ut misericordia et leberalitatem nos muniamus*, Cic. *Att.* IX,7).

przecież swoistej aktywizacji wszystkich dobrych obywateli (*boni viri*, *Mar.* 20), także tych z „obozy pompejańczyków”, takich jak Marek Klaudiusz Marcellus. Zatem po wskazaniu destrukcyjnych następstw dezintegrującej obywateli wojny domowej Cynceron ponawia swój naczelny postulat, zaprezentowany w *De re publica* – jedność Rzeczypospolitej. Dezintegrująca obywateli tyrania jest wrogiem jedności, dlatego *rector rei publicae*, wolny od *affectatio regni*, dąży do obywatelskiej integracji, wykluczając tym samym politykę prowadzącą do „podziału Rzymian na dwa stronnictwa” (*Rep.* I, 31). Prowadząc taką politykę, zmierzającą do integracji i ugruntowania Rzeczypospolitej, Cezar będzie mógł liczyć na poparcie senatu. Cynceron, utożsamiając bezpieczeństwo Rzeczypospolitej (*salus rei publicae*) z bezpieczeństwem Cezara, kończąc mowę, składa w imieniu senatu ważną deklarację („przysięgamy” – *pollicemur*, *Mar.* 32) – senatorowie będą wspierać wysiłki Cezara, zapewniając mu straż (*excubiae*) i ochronę (*custodia*)⁴².

⁴² Już przed wojną domową Cynceron przewidywał, że zarówno Pompejusz, jak i Cezar dążą do niepodzielnej władzy (*uterque regnare vult*, *Att.* VIII, 11), zob. **N. Rogosz**, *Stanowisko senatu wobec rywalizacji Pompejusza z Cezarem (1 XII 50 r. – 11 I 49 r. p.n.e.)*, w: **A. Kunisz** (red.), *Rzym antyczny : polityka i pieniądz*, t. 2, Katowice 1997, s. 13. O rosnącym stopniowo rozczarowaniu Cyncerona, jego nadziejach restytucji republiki, które „okazały się płonne”, działaniach Cezara, który „nie myślał o przywróceniu nawet pozorów republiki” zob. **K. Kumaniecki**, *Cynceron...*, s. 435 i nast. Charakterystyczny w tym kontekście jest fragment listu Cyncerona, w którym zestawia Cezara z Aleksandrem Macedońskim: „Czyż nie przypominasz sobie, że uczeń Arystotelesa, Aleksander, ten sam, o którym z początku przypuszczano, że łączy wielki rozum ze skromnością, po obwołaniu go królem, stał się pyszny, okrutny i popędliwy?” (*Att.* XIII, 28). *Superbia, crudelitas* to cechy, jakie rzymska arystokracja przypisywała tyranicznym rządóm, zob. **F. Glinister**, *Kingship and tyranny in archaic Rome*, w: **S. Lewis** (red.), *Ancient Tyranny*, Edinburgh 2006, s. 24. „Cezar zgromadził niezwykłą liczbę urzędów i tytułów, z których wiele było bezprecedensowych, a zbyt wiele z nich sugerowało, że dążył do statusu królewskiego, a nawet boskiego”, **W.J. Tatum**, *The Final Crisis (69–44)*, w: **N. Rosenstein**, **R. Morstein-Marx** (red.), *A Companion to the Roman Republic*, John Wiley & Sons, Oxford 2006, s. 208. Christoph Pieper i Bram van der Velden zwracają uwagę, że po idach marcowych „wpływ Cezara” jest wciąż obecny w „późnej twórczości Cyncerona” – nawet kiedy nie jest określany *explicito*, to postać człowieka z pełnią władzy (*in unius potestate res publica Div. II, 6*) przewijają się w *Filipikach*, w *De amicitia*, *De fato* czy w *De officiis*”, **C. Pieper**, **B. van der Velden**, *Introduction. Caesar's death: a new beginning of history?*, w: **Ch. Pieper**, **B. van der Velden** (red.), *Reading Cicero's Final Years*, De Gruyter, Berlin, Boston 2020, s. 10. Adriano Scatolin właśnie w *Filipikach* upatruje analogii z mową *Pro Marcello* w aspekcie zastosowanych przez Cyncerona narzędzi retorycznych i argumentacji, **A. Scatolin**, *Cicero's Praise of Caesar in the Pro Marcello: A Reassessment of a Rhetorical Strategy*, w: **L. Calboli Montefusco**, **M.S. Celentano** (red.), *Papers on Rhetoric*, XIV, Pliniana Selci Lana, Perugia 2018, s. 136 i nast.

4. Zakończenie

Wcześniej zwróciłem uwagę na pojawiające się w literaturze rozmaite i często krańcowo odmienne interpretacje mowy *Pro Marcello*. Ta mnogość interpretacji związana jest bez wątpienia z trudnym w istocie pytaniem: jak ocenić opisywane wystąpienie polityczne Cyncerona w świetle jego pism, a zwłaszcza listów, w których Arpinata niejednokrotnie wskazywał, że miejsce *libertas* już dawno zajęła *servitium*. Czy zatem mowa *Pro Marcello* jest przejawem koniunkturalizmu, czy troski o dobro wspólne?⁴³ Innymi słowy, czy Cynceron działał *pro sui commodo*, czy *pro re publica*?

Poszukując odpowiedzi, w pierwszej kolejności skonfrontujmy postępowanie Cyncerona z aktem samobójczym Katona Utyceńskiego. Wydaje się bowiem, że mamy tu dwie skrajnie odmienne postawy w odniesieniu do „Rzymu Cezara”. Bezkompromisowa postawa Katona była oceniana jako heroiczna, a śmierć „ostatniego republikanina” stanowić miała „przejaw politycznej, jak i filozoficznej cnoty”⁴⁴. Sam Cynceron twierdzi, że istniała *iusta causa* takiego aktu⁴⁵. W *De officiis* przywołuje cechę charakteru Katona, który „wolał raczej umrzeć, niż patrzeć w twarz tyрана”, a mianowicie stałość (*perpetua constantia*), która właśnie Katonowi (jako posiadającemu tę cechę) pozwalała na popełnienie samobójstwa. Natomiast innym (nieposiadającym tej cechy), w tych samych okolicznościach, taki akt „poczytywany byłby za błąd” (*Off.* I, 112). Idąc tym tropem, wydaje się, że to właśnie wrodzone cechy charakteru (*ingenium*) decydują w dużej mierze o wyborze politycznej drogi. Ta prawidłowość odnosi się również do Cyncerona, który w jednym z listów sam przyznaje, że jest „urodzony do działania” (*natus ad agendum*, *Fam.* IV, 13). W *Pro Cn. Plancio oratio* (mowa w obronie Gnejusza Plancjusza wygłoszona w 54 r.) na zarzut braku odwagi i niezależności politycznej Cynceron odpowiada:

⁴³ Na temat pojęcia dobra wspólnego w republikańskim Rzymie zob. **T. Banach**, *Quid leges sine moribus? Juretyczny wymiar dobra wspólnego w republikańskim Rzymie*, *Pro Fide Rege et Lege* 2020/83, s. 35 i nast.

⁴⁴ **A.V. Zadorojnyi**, *Cato's Suicide in Plutarch*, *The Classical Quarterly* 2007/57/1, s. 216.

⁴⁵ Cynceron w *Rozmowach Tuskulańskich* zestawia Katona i Sokratesa, twierdząc że „sam bóg dał im słuszną przyczynę”, *Tusc.* I, 74. Nie zachowała się *Pochwała Katona* autorstwa Cyncerona – pracując nad tym dziełem w jednym z listów do Attyka pisał: „Ale męża tego nie można godnie pochwalić, jeśli się w odpowiednim świetle nie przedstawi, że wszystko przewidział, co się później stało; że się temu z całej siły opierał, a gdy się stało, wolał życie stracić niż na to patrzeć” (*Att.* 12,5), zob. **K. Kumaniecki**, *Cynceron...*, s. 423.

Czyż widząc okręt płynący z pomyślnym wiatrem, chociaż nie płynie on do niegdyś pożądanego przeze mnie portu, tylko gdzie indziej, ale do nie mniej bezpiecznej i spokojnej przystani, walczyć mam z wiatrem, czy raczej poddać się i ulec, zwłaszcza że jest to jedyny sposób ratunku. Nie sądzę, żeby to było oznaką nieśmiałości, jeśli ktoś kieruje swym przekonaniem jak okrętem, stosownie do wiatrów wiejących w Rzeczypospolitej. Jeśli chodzi o mnie, doszedłem do tego dzięki nauce [...] że nie należy zawsze obstawać przy swoim, ale wybrać to, czego wymaga wzgląd na Rzeczpospolitą, na co pozwalają okoliczności i pragnienie utrzymania zgody [...]. Sądzę, że niezależność, której brak mi zarzucasz, a której ja nigdy nie straciłem i nie stracę, nie polega na porze, lecz na pewnym umiarkowaniu (Plan. 38,94)⁴⁶.

W liście do Marcellusa, namawiając go do powrotu, Ciceron pisze: „Ale teraz żadne miejsce nie powinno ci być nad ojczyznę przyjemniejsze, ani ją mniej kochać powinienes, dlatego że jest oszpecona” (*Fam. IV, 9*)⁴⁷.

Ciceron, widząc w 46 r. możliwość naprawy „oszpeconej” przez wojnę domową Rzeczypospolitej (*deformata res publica*) i dążąc do oczekiwanej przez wszystkich dobrych obywateli politycznej stabilizacji, wybiera optymalne w danych okolicznościach rozwiązanie, a nie „walkę z wiatrem”. W *Pro Marcello* składa więc Cezarowi ofertę, przy czym należy zauważyć, że porozumienia poszukuje także okazujący swą łaskawość Cezar. W tym wypadku *imperator togatus* – Ciceron i *imperator militaris* – Cezar poszukują kompromisu⁴⁸ słowa i oręża, poszukują *modus vivendi*. Z perspektywy czasu, znając dalszy bieg wypadków, łatwo jest poddawać krytyce wystąpienie Cicerona – formułując oceny, należy jednak pamiętać, że w 46 r. wybór, jakiego dokona Cezar, nie był wcale oczywisty.

⁴⁶ Przekład K. Kumanieckiego.

⁴⁷ W *De re publica*, w przekonaniu uczestników dialogu Rzeczpospolita nadal żyje, a jej oparty na wolności „najlepszy ustrój” przekazywany jest z pokolenia na pokolenie, co potwierdza Leliusz mówiąc o ustroju, „który zostawili nam przodkowie” (*quem maiores nostri nobis reliquissent, Rep. I, 34*); w innym miejscu: „śmierć Rzeczypospolitej nie jest czymś naturalnym, tak jak śmierć człowieka” (*nullus interitus est rei publicae naturalis, ut hominis, Rep. III, 33*).

⁴⁸ Jon Hall wskazuje, że „kompromis Cicerona”, pomimo jego koncyliacyjnej linii działania, miał jednak swoje granice, o czym świadczy rezygnacja z przekazania Cezarowi listu (zawierającego rady Cicerona na użytek dyktatora) w maju 45 r., zob. **J. Hall**, *Serving the Times: Cicero and Caesar the Dictator...*, s. 102–103. O „memoriale do Cezara” zob. **K. Kumaniecki**, *Cyceron...*, s. 444–446.

Bibliografia

- Asmis C.**, *A New Kind of Model Cicero's Roman Constitution in De Republica*, The American Journal of Philology 2005/126/3, s. 377–416.
- Banach T.**, *Ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba. O cyklach ustrojowych w De re publica Cicerona*, Studia Prawno-Ekonomiczne 2021/120, s. 11–33.
- Banach T.**, *Polityczno-prawne aspekty pojęcia res publica w republikańskim Rzymie*, Pro Fide Rege et Lege 2020/84, s. 149–188.
- Banach T.**, *Quid leges sine moribus? Jurydyczny wymiar dobra wspólnego w republikańskim Rzymie*, Pro Fide Rege et Lege 2020/83, s. 35–47.
- Benvenuti F.**, *Cicerone panegirista. Punti di (dis)somiglianza tra la „Post reditum in senatu” e la „Pro Marcello”*, Griseldaonline 2021/20/1, s. 97–121.
- Bringmann K.**, *Historia republiki rzymskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.
- Canfora L.**, *Julius Caesar. The People's Dictator*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007.
- Coleman-Norton P.R.**, *Gaius Julius Caesar and Roman Law*, The Classical Weekly 1956/50/2, s. 24–26.
- Crawford M.**, *Rzym w okresie republiki*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2004.
- Dugan J.**, *Cicero and Politics of Ambiguity: Interpreting the Pro Marcello*, w: C. Steel, H. van der Blom (red.), *Community and Communication. Oratory and Politics in Republican Rome*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 210–226.
- Dyer R.R.**, *Rhetoric and Intention in Cicero's Pro Marcello*, The Journal of Roman Studies 1990/80, s. 17–30.
- Earl D.**, *The Moral and Political Tradition of Rome*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1967.
- Feeney D.**, *Caesar's Calendar: Ancient Time and the Beginnings of History*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2007.
- Gelzer M.**, *Caesar: Politician and Statesman*, Blackwell, Oxford 1968.
- Glinister F.**, *Kingship and tyranny in archaic Rome*, w: S. Lewis (red.), *Ancient Tyranny*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006.
- Gotoff H.C.**, *Cicero's Caesarian Orations*, w: J.M. May (red.), *Brill's Companion to Cicero*, Brill, Leiden 2002, s. 219–272.
- Gotoff H.C.**, *Cicero's Caesarian Speeches. A Stylistic Commentary*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, London 1993.
- Hall J.**, *Serving the Times: Cicero and Caesar the Dictator*, w: W.J. Dominik, J. Garthwaite, P.A. Roche (red.), *Writing Politics in Imperial Rome*, Brill, Leiden, Boston 2009, s. 89–110.
- Kalyvas A.**, *The Tyranny of Dictatorship. When the Greek Tyrant Met the Roman Dictator*, Political Theory 2007/35/4, s. 412–442.
- Konstan D.**, *Clemency as a Virtue*, Classical Philology 2005/100/4, s. 337–346.
- Kumaniecki K.**, *Cyzeron i jego współcześni*, Czytelnik, Warszawa 1989.
- Kumaniecki K.**, *Proces Ligariusza*, Przegląd Historyczny 1966/57/3, s. 327–345.
- Leff M.**, *Cicero's "Pro Murena" and the Strong Case for Rhetoric*, Rhetoric and Public Affairs 1998/1/1, s. 61–88.
- Lintott A.**, *Cicero as Evidence: A Historian's Companion*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Mitchell T.M.**, *Cicero. The Senior Statesman*, Yale University Press, New Haven, London 1991.
- Nicgorski W.**, *Cicero's Paradoxes and His Idea of Utility*, Political Theory 1984/12/4, s. 557–578.

- Pieper C., Velden B.**, *Introduction. Caesar's death: a new beginning of history?*, w: C. Pieper, B. Velden (red.), *Reading Cicero's Final Years*, De Gruyter, Berlin, Boston 2020, s. 1–14.
- Powell J.G.F.**, *Cicero's De Re Publica and the Virtues of the Statesman*, w: W. Nicgorski (red.), *Cicero's Practical Philosophy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 2012.
- Powell J.G.F.**, *The rector rei publicae of Cicero's De Republica*, *Scripta Classica Israelica* 1994/XIII, s. 19–29.
- Rawson E.**, *Cicero. A Portrait*, Allen Lane, London 1975.
- Ridley R.T.**, *The Dictator's Mistake; Caesar's Escape from Sulla*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2nd Qtr. 2000/49/2, s. 211–229.
- Rogosz N.**, *Stanowisko senatu wobec rywalizacji Pompejusza z Cezarem (1 XII 50 r. – 11 I 49 r. p.n.e.)*, w: A. Kunisz (red.), *Rzym antyczny : polityka i pieniądz*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1997, s. 9–37.
- Rosenstein N.**, *Aristocratic Values*, w: N. Rosenstein, R. Morstein-Marx (red.), *A Companion to the Roman Republic*, John Wiley & Sons, Oxford 2006, s. 365–382.
- Rudnicki J.**, *Instytucja dyktatury w Republice Rzymskiej*, CP-H, 2011/LXIII/1, s. 11–46.
- Scatolin A.**, *Cicero's Praise of Caesar in the Pro Marcello: A Reassessment of a Rhetorical Strategy*, w: L. Calboli Montefusco, M.S. Celentano (red.), *Papers on Rhetoric*, XIV, Pliniana Selci Lana, Perugia 2018, s. 135–150.
- Stem R.**, *Cicero as Orator and Philosopher: The Value of the Pro Murena for Ciceronian Political Thought*, *The Review of Politics* 2006/68, s. 206–231.
- Stevenson T.**, *Julius Caesar and the Transformation of the Roman Republic*, Routledge, London, New York 2015.
- Stevenson T.**, *Readings of Scipio's Dictatorship in Cicero's "De Re Publica" (6.12)*, *The Classical Quarterly* 2005/55/1, s. 140–152.
- Syme R.**, *Tacitus*, vol. 1, Oxford University Press, Oxford 1958.
- Tatum W.J.**, *The Final Crisis (69–44)*, w: N. Rosenstein, R. Morstein-Marx (red.), *A Companion to the Roman Republic*, Oxford 2006, s. 190–212.
- Tempest K.**, *An Ethos of Sincerity: Echoes of the "The Republica" in Cicero's "Pro Marcello"*, *Greece & Rome* 2013/60/2, s. 262–280.
- Walter G.**, *Cezar*, PIW, Warszawa 2006.
- Winterbottom M.**, *Believing in Pro Marcello*, w: J.F. Miller, C. Damon, K.S. Myers (red.), *Beiträge zur Altertumskunde*, München, Leipzig 2002, s. 24–38.
- Wolf R.**, *Cicero. The Philosophy of a Roman Sceptic*, Routledge, London, New York 2015.
- Yakobsen A.**, *Cicero, the Constitution and the Roman People*, *The Ancient History Bulletin* 2015/29/3–4, s. 157–177.
- Zadorojnyi A.V.**, *Cato's Suicide in Plutarch*, *The Classical Quarterly* 2007/57/1, s. 216–230.
- Ziólkowski A.**, *Historia Rzymu*, PTPN, Poznań 2005.

Tomasz BANACH

**JULIUS CAESAR – TYRAN OR HOPE FOR THE REPUBLIC?
ANALYSIS OF CICERO'S *PRO MARCELLO***

Abstract

Background: The article analyzes Cicero's *Pro Marcello* in close connection with the political problem that the speech concerned. The comparative juxtaposition of speech with the views presented in the dialogue *De re publica* proves that Ciceronian rhetoric corresponds in this case to the political philosophy presented earlier. It also confirms the timeless, anti-tyrannical dimension of Cicero's speeches, for whom the freedom of the Roman political community from tyranny and its varieties is of paramount importance.

Research purpose: Analysis of Cicero's *Pro Marcello* speech and indication of its anti-tyrannical dimension.

Methods: The article uses the historical – legal method and the comparative method.

Conclusions: The speech is in fact a republican message addressed to the victorious leader who, in Cicero's opinion, guided by the common good – *rei publicae causa*, should follow the path leading to the "best form of government" (*optimus status rei publicae*). Cicero in *Pro Marcello* puts Caesar in the place which he ascribed to Scipio in *De re publica*, as a politician (*rector rei publicae*) who "will have to become a dictator and put the affairs of the republic in order."

Keywords: *rector rei publicae*, tyranny, dictatorship, *optimus status rei publicae*.